

---

# KRITIKAI SZEMLE

---

## A MEGALÁZTATÁSOK ISKOLÁJA

Mirko Kovač: *Rane Luke Meštrevića* (Luko Meštrević sebei), Srpska književna zadruga, Beograd, 1980

Amikor a legjobb novelláért, novelláskötetért járó Andrić-díjjal kitüntetett elbeszélés (Képek a Meštrevićek családi albumából; Borbély János fordításában közöljük) első személyű hőse kopott esőkabátban, szennyessel megrakott katonaládával megérkezik apja temetésére, a megalázottság érzésével érkezik. Nem a tékozló fiú visszatérése ez az otthonba, hanem az otthon, a bensőséges (családi) kapcsolatok, a szótlan megértés, a remény és a hit végérvényes elvesztésének átélése. A megalázottság érzésének falába ütközik a temetésre érkező fiú, amikor megtorpan a ház előtt. Ezt az érzést már semmi sem bonthatja fel, összetevő elemeinek számbavétele sem, az emlékezés és az azonosulásra való kísérlet sem. A családi album fellapozása, a halott apára való emlékezés, az anyai rokonság — a Meštrevićek — háborús és háború utáni története, testvérgyilkosság és kegyetlenség, az életnek iratlan, de annál szigorúbb és kegyetlenebb szokástörvényekkel való elrendezése, a történelem és a személyes (családi) élet összefüggése, a vér és a szegénység, a gyors változások mind sorra ennek az érzésnek — a megalázottságnak — az összetevői, amelyek eltüntethetetlen nyomokat hagynak a véletlenül (tanúnak?) ittmaradtak életén, magatartás- és érzésvilágán. De egyúttal a számvetés kényszerét is. A kötelező visszanevezést. Bármennyire is fájdalmas az (a múlt, a tőlünk függetlenül, de velünk együtt, és érattnak is felhalmozódott múlt idő) amibe vissza kell nézni. Minden, ami történt, a megtörténés (múlt)idejével együtt a jelenben lesz értelmezhető, összeadások és kivonások bonyolult műveletének eredményeként. Zárt körei vannak ennek a kényszerű emlékezésnek és nemcsak az előállt helyzet — a meggyűlölt, de a gyűlöletre már nem válaszoló, tehát sebeket feltépő apa temetése, holtteste és koporsója — ad (olcsó-drámai) alkalmat az emlékezésre, a történetek visszapergetésére, hanem a megmaradás, a túlélés lehetőségének keresése, egy (csalá?) reménysugár, hogy mindezek után, mindezek újbóli és mindig megismétlődő újragondolása és -átélése után elérhető, megkapható a (minimális) megnyugvás, a dolgok (a múlt) valamiféle elrendezettsége.

Mirko Kovač prózáját (elbeszéléseket, regényeket) egészében ez a megalázottságot értelmező, számvető visszaemlékezés kényszere hatja át.

Időben és térben is — a történelemben — pontosan elhatárolt világra épül ez a próza, középpontjában a háborúval és a hercegovinai karsztvidék egy részével és mintha egészében a családi örökség (a családfa drámái és tragédiái) *feltárásának* (értelmezésének) szándéka vezetné. Ez az örökség anyagiakban semmi, érzelmileg és lélektanilag pedig egészében a megaláztatások végeláthatatlan rendjéből áll össze. És ebbe nemcsak a *tények* szólnak bele. Nemcsak az életrajznak dokumentálható és ellenőrizhető eseményei, megtörténései (a családfa adatai), hanem a növekedés, a beérés rejtettebb, szavakba és tényekbe alig sorolható szintjei és alakulásgörbéi is. Valami abból, ami egy élet rejtett tartalmai („misztériumai”) sorába tartozik. Annál is inkább, mert — *mélyről* — éppen ezek a nehezen definiálható, könnyen cseppfolyósítható *erővonalak* irányítják az emlékezést; ezek a személyiség önkérésének (és önmagára ismerésének) „belső” lendkerekei. Ezek tartják mozgásban az elnémulni és elrejtőzni készülő, a feledésre felkészült (és felkészített) *élettényeket* és adatokat. A megaláztatások iskolájáról nem állítanak ki bizonyítványt, ennek az iskolának nincsenek egyszer s mindenkorra átléphető lépcsőfokai. Mert mindétigre *sajgó* fájdalom és sebek alakjában maradt meg, s éppen ilyen formában lépte át a partikuláris személyesség határait is egy általánosabb, „közösségi” élmény irányába. Így lesz a megaláztatás a történelemnek is része, még akkor is, ha a történelem könyörtelen tisztánlátással elfedni igyekszik — és tényszerűen el is fedti — ezeket a tudatban felhalmozódó tapasztalatokat, az egyes ember megalázásának érzéseit és misztériumát.

Mirko Kovač elbeszéléseiben — némileg eltérően *Az ő méhének ajtai* (1978) című nagy sikerű regény módszerétől — a „kegyetlen színházra” emlékeztető „kegyetlen” realizmus eszközeivel, stílusformáival tárja fel ennek a tapasztalatnak (a sértettségnek és megaláztatásnak) az emberi tudatba sűrűsödött rétegeit. S eközben — nyilván Dosztojevskij közvetítésével — az orosz „életfilozófia” egy vonulatával (Sesztov, Bergyajev), nem utolsósorban a vallásos misztika élményvilágával talál érintkezési pontokat. Nem „interpretálja” az ott feltárt, vagy onnan következő — rendszerint nem tételes — megfogalmazásokat, csak az élet felkínálta történetek, megtörténések durvára formált leírásai között talál rájuk, mint olyan „ismerős” arcokra és mozdulatokra, amelyekkel „korábban” (egy „másik” életben) semmiképpen sem találkozhattunk, most mégis múltat felelevenítően „találunk rájuk”. A szándéka szerint nem „intellektuális” próza képessége ez, azé a prózáé, amely a „nyers valóság” tényeinek minden külső és belső kontrollját meghaladva, a nyersset nyersen hagyva, a durvát még durvábbra „stilizálva” végeredményben az „intellektuális” (filozófiai) tartalmak világában csapódik le. Nincs linearitás ezekben az elbeszélésekben, nin-

csenek főhősök és mellékszereplők, a motívumok összefüggése is látszólagos. Koherenssé nem külső („formai”) mozzanatok teszik Mirko Kovač elbeszéléseit, hanem a világkép és a stílus, a mondatok magas hőfoka és a nyelv (regionalizmusra épülő) következetessége. Ami leginkább idegen ettől a prózától, a „lírai ellágyulásban” megmutatkozó (és semmitmondó), a szürrealizmus emlékeire visszautaló (deformált) „modernizmus”.

Leginkább talán Danilo Kiš (újabb) prózai világlátásával tart rokonságot Mirko Kovač elbeszélés- és regényirodalma. Az Akim Kukin, a csendőr című elbeszélés — legalábbis az orosz emigráns zsendár oroszországi „megpróbáltatásának” történetszintje — a *Borisz Davidovics síremléke* írásai között is „elférne”. A Malvina Trifković élettörténete című elbeszélés pedig Kiš korábbi regényeivel (*Kert, hamu*) tart fenn — persze, távoli, de jól kivehető — rokonságot. Azért kell éppen ezt a „kapcsolódást” hangsúlyozni, mert Mirko Kovač elbeszéléseinek durvaságai, „kegyetlen realizmusa” *látszatra* a mai szerb prózáírás feltelesen „újrealistának” mondott (Vidosav Stevanović, Milisav Savić) vonulatával érintkezik, holott — időben is megelőzve ezt — intellektuálisabb, „átgondoltabb”, „tervszerűbb” mint a fiatalabb nemzedék törekvése. A Borisz Davidovics egy helyén Danilo Kiš élesen elhatárolja magát az „újrealista” törekvésektől, s ezt — nyilván — Mirko Kovač nevében is teheti.

Ez az „ön-elhatárolás” lehet (az egyik) magyarázata annak is, hogy Mirko Kovač „visszatért” korábbi elbeszéléseihez. A *Luko Meštrević sebei* ugyanis egy korábbi, nagy port felkavaró, „igazi” irodalmi botrányt kiváltó kötet *második* kiadása. De *nem változatlan* második kiadása. Az első kiadás írásaiból Mirko Kovač részleteket hagyott ki, a megfogalmazásokon változtatott, szavakat írt át; „átrendezte” tehát a botrányt kavarázó elbeszéléseket (annak idején díjazták a kötetet, majd visszavonták a díjat), de — s talán ez a legfontosabb — nem az esetleges újabb botránytól való félelem miatt, hanem — egyszerűen — az írói munka *méltósága* nevében. Mert nem az egyszer elhangzott szóhoz való görcsös — mifelénk úgy mondanák „erkölcsös” — *ragaszkodás* meríti ki e méltóság tartalmát, ellenkezőleg, a változásra és változtatásra való képesség, az egykori önmaga meghaladása egy újabb, *mai* írói, irodalmi (emberi) nézőpont, magatartás nevében. Nem a múltban elkövetett (ideológiai?) *félrelépés* megtérést és „nagy kibékülést” tükröző *újrairásáról* van itt szó, hanem az írói (emberi, erkölcsi) *beérés* dokumentálásáról. Persze, ilyen helyzetekben mindig az a kérdés, hogy mit hoz egy ilyen beérés, megalkuvást, vagy még nyíltabb — de egyben határozottan „irodalmi” — kérdésfeltevést a történelemmel, a jellel szemben. Mirko Kovač elbeszéléseinek ez a második kiadása nem (ideológiai) *pálfordulás*, hanem annak dokumentálása, hogy az irodalom, a műalkotás az író számára sohasem lezárt, befejezett jelenség,

hanem változó és dinamikus, ami egyúttal azt is jelenti, hogy változtatásra (átírásra és „újrainterpretálásra”) alkalmas.

Nem lettek „szelvidebbek” és semmiképpen sem „szépirodalmibbak” (szalonképesebbek) a régi elbeszélések új változatai, még akkor sem, ha az író, az új kiadáshoz írt utószóban (egy sajátosan megformált prózai „önkommentárban”) magyarázni kényszerül az „átrendezés” írói eljárását, melynek során következetes szigorúsággal metszette le a korábbi változatok „daganatait”; kérdéseiket az „átrendezett” elbeszélések *éppúgy* felteszik, s ezek a kérdések *éppúgy* „felháborítanak”, csak hogy *meggyőzőbben* teszik, ami azt jelenti, hogy az irodalomhoz méltó módon, irodalmi és nem publicisztikai eszközökkel, megformáltan és nem impresszionisztikus „kitárulkozással”.

Luko Meštrević, a Meštrevićek, az említett regény Stjepan K.-jának sebei, kurvák és emigránsok, ellenségek és gyűlölködők, jogfosztottak és jogbitorlók, vádlók és vádlottak sebei még jobban fájnak.

Az írói munka méltósága nevében kellett Mirko Kovačnak megtennie ezt a lépést. Mert neki az a dolga, (azzal verte meg az isten) hogy *irodalmat* csináljon. Mi mást csinálhatna, ha egyszerű író. Ha már egyszer az íróssággal megaláztak közé tartozik.

BÁNYAI János

## KÉT ÍRÁS A SZÓAKCIÓRÓL

### IRODALOMTUDATUNK ARCHEOLÓGIÁJA

Bosnyák István: *Szóakció I.*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980

Alcíme és előszava szerint is Bosnyák István új könyve *adalékokat* nyújt (vagy kíván nyújtani) „irodalmunk szellemrajzához”. Furcsa (bizonytalan, esetleg homályos jelentésű) fogalom ez a „szellemrajz”. Irodalmunk *szellemének* — mondjuk (az *Értelmező szótárban* előforduló jelentéssort követve) „alkotó értelmének”, „irányító személyeinek”, „magatartást meghatározó elveinek”, „gondolkozás- és érzésségi sajátosságainak”, „belső tartalmának”, „lényegének” stb. — *rajzát*, *megrajzolását* jelentheti, ám ezt a szerzteágazó, sokfelé kötődő, esztétikai és nem esztétikai, történeti és morális, elvont és konkrét jelentésszinteket egyaránt felölelő fogalmat az előszó (konkretizálva) *leszűkíti*, mégpedig *egyetlen* aspektusra: „a tágan értelmezett, az irodalmi mozgalmak és elvi/esztétikai programok kérdéskörét is érintő *esztetőrténet*” (a kiemelés a szerzőé) nézőpontjára. Az *esztetőrténet* azonban éppoly bizonytalan jelentésű fogalom, mint a *szellemrajz*; a két összetétel első tagjai között csak némi erőszakoltság árán található szemantikai érintkezési pontok, egymást azonban, igazán meggyőző formában, nem